

**ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA (SURIYA VƏ LİVAN) AİLƏ VƏ QADIN
MƏSƏLƏLƏRİ – AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI İLƏ
QARŞILIQLI TƏHLİL KONTEKSİNDƏ**

UOT 811.411.21.

Türkan Azad qızı Mehdiyeva
AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun
Ərəb filologiyası şöbəsinin elmi işçisi
E-mail: turkanazad15@gmail.com

Rəyçilər: *filol.ü.f.d., dos. S.A. Səlimova,*
filol.ü.f.d., dos. L.M. Bayramova

Açar sözlər: ailə institutu, mənəvi dəyər konsepti, ailə, qadın problemlərinin qarşılıqlı təhlili məsələsi, ailə kultu, mədəni institut, müsəlman cəmiyyəti

Ключевые слова: институт семьи, концепция нравственной ценности, семья, вопрос взаимного анализа женских проблем, семейный культ, институт культуры, мусульманское общество

Key words: moral values and cultural institutions, women's problems in the works of Azerbaijani and Arab (Syrian and Lebanese) writers, Muslim societies, family cults, old generation

Cəmiyyətimizin tarixən qazandığı mənəvi dəyər konseptləri və mədəni institutları içərisində ailə ilə bağlı kulturların, eyni zamanda onların əsasını təşkil edən ağısaqqallıq-ağbirçəklik institutunun önəmli yeri olduğu sirr deyil. Təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, son zamanlar bu mənəvi dəyərlərə qarşı xaricdən geniş hücumlar olur və çox hallarda gənclərimizin müəyyən bir hissəsi bu hücumlara haqq qazandırır. Bu yazıda işıqlandırdığımız Azərbaycan və ərəb (Suriya və Livan) yazıçılarının əsərlərində ailə, qadın problemlərinin qarşılıqlı təhlili məsələsi həmişə aktualdır. Müsəlman cəmiyyətlərində qadının ailədə yeri, ailə kultunun xüsusi çəkisi bədii əsərlərin əsas mövzularındandır. Tarixən də belə olub, bu gün də belədir və yəqin ki, gələcəkdə də belə olacaq.

Bütün dövrlərdə ailə Azərbaycan xalqı üçün böyük mənəvi dəyərlərinin qoruyucusu, genofondumuzun daşıyıcısı kimi hərtərəfli inkişafımızda böyük rol oynamışdır. Deməkdə fayda var ki, başqa cəmiyyətlərdən fərqli olaraq, ölkəmizdə ailə institutu özünün sosial təyinatını və milli-mənəvi missiyasını daha tam və dolğun şəkildə qoruyub saxlamaqdadır. Təsədüfi deyil ki, ölkəmizə qonaq sifəti ilə gələn xaricilər Azərbaycanda ailənin dövlətin kiçik modeli kimi necə bərqərar olduğundan və bunun xalqın inkişafında necə mühüm rol oynadığından ağızdolusu danışırlar.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev də həmişə ailəyə xüsusi önəm vermiş, onun milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasındakı rolundan fəxrlə danışmışdır:

“Biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, ancaq bizim üçün əsas dəyərlər Azərbaycanın milli dəyərləridir. Bu baxımdan, əgər tarixə də nəzər salsaq görərik ki, xalqımızın yaşaması üçün, öz mənliliyini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır”. [1, s. 5]

Ədəbiyyatımızda, xüsusən bədii nəsrimizdə ailə ənənələrinə, qadın problemlərinə geniş yer verilmiş, qadının, ailənin və uşağın təməl daşı olduğu hər an vurğulanmışdır. Bu yazımızda modern ərəb ədəbiyyatında (Suriya və Livan) ailə və qadın məsələlərinin qoyuluşu mövzusunun Azərbaycan nəsrinə ilə əlaqəli təhlil etməyə çalışacağıq.

Müsəlman dininin təşəkkülündən sonra ərəb ictimai-siyasi həyatında, o cümlədən ağız ədəbiyyatında və yazılı mənbələrdə qadın məsələsi daim diqqət mərkəzində olub. Bu baxımdan ərəb folklorunda mühüm yer tutan, ərəbcə adı “Əlf leylə və leylə” olan “Min bir gecə” dastanları maraqlı və təsirli hekayələrdən ibarətdir. Əsərin qadın qəhrəmanı fədakarlıq edərək qadınların həyatını öz həyatı bahasına xilas edərək, padşahı qadın düşmənçiliyindən azad edir. [2, s. 129]

Azərbaycan xalqının yaratdığı “Kitabı-Dədə Qorqud” dastanında isə ailə, qadın, ana ön plandadır. Kafirlər Salur Qazanın yurdunu yağmalayıb qız-gəlinini və anasını əsir aparanda o, bütün var dövlətini düşməinə verməyə hazırdır, tək anasını versin:

“...Qoca anamı gətirmisən, ay kafir, anamı ver mənə!
Savaşmadan-vuruşmadan qayıdım, geri dönüb gedim!” [3, s. 147]

Cahiliyyə dövrünün görkəmli qadın simalarından biri əl-Hansadır. Həm şeirləri ilə, həm də şəxsi bacarığı və sərgilədiyi görüşləri ilə diqqət çəkən bu xanım qadın fəalların hafizəsində silinməz iz buraxmışdır.

Əl-Hansa ilə bir rəvayət çox önəmlidir. Deyilənə görə, əl-Hansa bir gün hakim ən-Nabiqanın yanına gələrək ona yeni yazdığı şeirini oxuyur. Hakim heyrətlə deyir: “Əgər bir az əvvəl əl-Aşa gəlib öz şeirini mənə oxumasaydı, səni ərəblərin ən böyük şairi elan edərdim. Amma get, yenə də sən sinənilər (qadınlar anlamında) arasında ən böyük şair sənənsən.”

Amma o, bununla razılaşmayaraq demişdir: “Mən kişilər arasında da ən böyük şairəm!” [4, s. 26-27]

Qüdrətli söz ustası, Azərbaycanın böyük şairi Nizami Gəncəvi də sözlə xarüqələr yaratmağın ustası idi. Sanki bütün dünya şairlərindən üstün olduğunu öz gözəl təşbehlərində vurğulayan “Nizami “İskəndərnamə” əsərində gözün giləsinin nə üçün qara olması sualı ilə mənalan-dıraraq belə deyirdi:

Bəbəyin qapağı neçin qaradır?
İnsanlığ ölmüşdür, matəm saxlayır.” [5, s. 31-36]

Başqa bir qüdrətli şair Rəbiyə əl-Ədəviyyə o qədər irəli getmişdi ki, hətta özünün daha seçkin misralarını paltarının üstünə işləmə ilə yazdıraraq qələm yoldaşı olan şair və şairələrə meydan oxumuşdur:

Yüksək məslək üçün yaratmış məni Allah
Gedərkən məğrurcasına basıram yerə ayağımı
Qürurla uzadıram sevgilimə yanağımı
Öpüşlərimi isə ən çox arzulayana... [4, s. 2]

Maraqlıdır ki, coğrafi baxımdan məsafə o qədər də çox olmasa da, müsəlman məmləkəti Azərbaycanda qadın düşüncəsi ərəb cəmiyyətindən xeyli fərqlənirdi. 12-ci əsrin böyük qadın şairi Məhsəti Gəncəvinin müdrək dünyagörüşü bu baxımdan səciyyəvidir. Aşağıdakı rübaidə aşiqin açıq-saçıq fikirləri o dövrün mühafizəkar cəmiyyətinə qarşı bir üsyan kimi idi:

Bir gecə əlimə keçdi o canan,
Yüz-yüz öpüş aldım bal dodağından...” [6, s. 19]

Sonrakı mərhələdə Livan və Suriyada, əsasən Livanda roman sənətinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan üç böyük qələm sahibinin adını çəkmək lazımdır: roman sənətinə töhfələr vermiş Circi Zeydan, ondan sonra gələn Cübran Xəlil Cübran və onun “əl-Esnihatül mutəkəs-sira” (“Qırılmış qanadlar”) adlı romanı, hansı ki, ərəb ədəbiyyatında romanın inkişafına ciddi təsir etmişdir. [7, s. 108]

Onların ardınca Mixail Nuymə “Lika” (“Qovuşma”) romanıyla romantik romanın yüksəlişinə təkan verdi. Bu yaxınlarda isə yazıçının dünya şöhrətli romanı “Mirdadın kitabı” dilimizə çevrildi ki, bunu çox böyük hadisə kimi qeyd etməliyik. [8, s. 218]

Növbəti mərhələdə Tayfik Yusif Avvad, Süheyl İdris, Leyla Balabekki və başqalarının adlarını çəkmək olar. [9, s. 39-62]

Müasir Livan romançısı Tayfiq Avvad “Beyrut dəyirmanları” əsərində yazır: “Bizim qarşımızda çox vacib bir sual durur: ərəb milləti var olacaqmı, olmayacaqmı? Hər tərəfdən əhatələnmişik: azadlıq və diktatura. Bir tərəfdən yeni nəfəs gəlir, o biri tərəfdən öz şirəmizdə bişirirlər bizi.” [10, s. 11]

Sonrakı illərdə Suriya və Livan ədəbi nəsrində böyük uğurlar olsa da, yeni əsrin ilk dövründə Suriyada cərəyan edən hadisələr ədəbiyyata da ciddi təsir etdi.

Suriyanın qanda boğulan xalqı və Suriya insanının illərdir davam edən vətəndaş savaşı, habelə xarici müdaxilə insanları məhvə sürükləyir, ailələr dağılır, qadınlar, uşaqlar qaçqına, köçkünə çevrilir. Bütün bu müsibətləri görkəmli Suriya yazıçısı İbtisam Sakuş öz əsərlərində ifadə etmişdir.

Bir ərəb atalar sözlərində deyilir: “Yaratmaq əzabdan doğar”

(! ين البدياً يُولد من ال شقاء) Yəni yazmaq istəyən adamı əzablar gözləyər. Öz azad düşüncəsini yazılarında ifadə edən qələm adamı bir müddət sonra əzab-əziyyətə düşər olar. [11]

2012-ci ildə yazıçının kəndi Əsəd rejimi tərəfindən işğal edildi. Yazıçını öz tərəflərinə çəkmək üçün ona iş təklif etdilər. Lakin İbtisam Sakuş bunları rədd etdi. Və onlardan qaçmaq üçün yollar aradı. Əks-təqdirdə həbsxanaya salınacaqdı. Yazıçı yazırdı: “Önümdə iki yol vardı. Ya Əsəd rejiminin ailəmə, ölkəmə etdiklərini unudub onlara təslim olmaq, ya da həbsxanaya düşmək. Mən Suriyanı tərk etməyi seçdim.”

Türkiyədə öz həmvətənləri ilə qaçqın həyatı yaşayan yazıçı elə öz qəhrəmanlarını da burada tapdı. “Ma ziltu ebhasu an ebiy”-ما زلت ابحت عن أبي (“Hələ də atamı axtarıram”) əsəri 2011-ci ildə çap olunub. Əsərdə bir atanın guya öz həyatı dəyərini artırmaq üçün ailəsindən ayrılaraq haralara isə getməsi və əslində yox olması təsvir olunub. Gənc qız bütün gücü ilə atasını axtarır və heç olmasa onu əvəz edəcək birisini tapmağa cəhd edir. Bir gün qarşısına bir müəllim çıxır. O, ata əvəzinə belə bir insanla tanış olur və anasının təkidlərinə baxmayaraq onunla evlənir. Amma elə ilk gecədə özünü qapının arxasında görür. Vətəmindən qaçqın düşmüş atasız bir qızı hansı fəlakətlərin gözlədiyini təsvir edən müəllif, əslində ailəyə necə önəm verdiyini, ailənin başçısı olan atanın ailə üçün nə demək olduğunu oxucusuna çatdırmağa çalışır. [12, s.48]

Oxşar situasiya Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Əlabbasın “Gözəl” hekayəsinin qəhrəmanının da başına gəlir. Əsirlikdən qayıtdıqdan sonra əzablara düşər olur, başına gəlməyən oyun qalmır.

“Gözəlləri qoruya bilməyənlərin özlərinin yaşamağa haqqı varmı? Əsirlikdə olan qadınlığımızın ahı bizi yaşamağa qoyacaqmı? Və nəhayət, bu faciələrin qisası nə zamansa alınacaqmı?” [13, s. 216]

Bu barədə tənqidçi, AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlunun qeydləri də maraqlıdır: “Əlabbasın 1992-ci ildə yazdığı “Gözəl” adlı bir hekayəsi var... əsirlikdən dönən bacı istər ailədə, istərsə də el-obanın yad-qınayıcı nəzərlərinə dözməyib özünü yandırır; hekayə çıxılmazlıq situasiyasını dürüst ümumiləşdirir.” [14]

Bu isə müharibənin taleyinə damğa vurduğu qardaş-bacının dəhşətli həyatlarına başqa bir rakursdan baxışıdır:

“Əlabbas “Gözəl” hekayəsində əsir düşən bacının iztirabları ilə, əsirlikdən xilas olan bacıya görə əzab çəkən qardaşın faciəsini göstərir. Bacının kədəri qardaşa yük olmaqdır, onun başını aşağı etməsidir. Qardaşın da dərdi budur. Ancaq biri qardaşını düşünür, o biri özünü. Qınanmaq, “namusun”, “qeyrətin” əldən getməsi qardaş üçün dözülməz əzab halına gəlir.” [15]

İbtisam Sakuş bir yazıçı kimi özünü qaçqın düşərgəsindəki xalqın balaların həyatından hekayələr, romanlar yazmaqla kifayətlənmir, məktəblər açılmasında, uşaqların təhsilə cəlb olunmasında fəal rol oynayır. O yazırdı:

“Çadır şəhərcikdə yaşayan uşaqlar, əslində əliyalın bir vəziyyətdə, cəmiyyətdən ayrı düşmüş halda yaşayırdılar. Daha kiçik uşaqların aldığı zədə daha ağır olurdu. Zibil arabalarının ardınca oradan-oraya qaçırılar, çünki görəcəkləri ondan ibarətdir. Onlar üçün parklara gəzintilər təşkil edirdik. Xiyabanları görsünlər, uşaq parklarında olsunlar, əsl həyatın necə olduğunu anlasınlar. Məktəblərimiz də quru təlim verməkdən irəli getməlidir. Uşaqların həqiqi mənada təhsil almağa, tərbiyə gördüyü məkanlar halına gəlməlidir. Burada yaşanan təcrübənin bütün çadır şəhərciklərinə tətbiq olunmasına çalışırıq. Əsl hədəf suriyalıların yaşadığı bütün çadır şəhərciklərinə yetişməkdir. Məktəblərlə əlbir çalışan mədəniyyət mərkəzləri ilə əlaqələri möhkəmlətməyi planlaşdırırıq.” [16]

Nəticə olaraq, həm Azərbaycan, həm Suriya xalqlarının son illərdə oxşar talelər yaşaması ədəbiyyatlarımızda da öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan xalqı 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı bu mərhumiyyətlərdən alını açığ çıxdı. İndi yazıçılarımız bu qəhrəmanlıq salnaməsinə aid əsərlər yazırlar. Suriya xalqına və yazıçılara eyni qələbəni arzulayırıq.

Problemin aktuallığı. Məlum olduğu kimi, Qərbdə və bir çox Avropa ölkələrində ailə bağları çox zəifdir və hətta o dərəcədə ki, bəzən gənclər nikaha girmədən birlikdə yaşayırlar və sonra da ayrılırlar. Bəzi hallarda rəsmi nikahlar belə simvolik xarakter daşıyır. Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda, Suriya və Livanda isə əksinə, ənənədən gələn bir ailə institutu mövcuddur ki, bu hal ədəbiyyatımıza da siyahıya alınmışdır. Bu baxımda mətnə qoyulan ailə, qadın və uşaq məsələləri həm həyatda, həm modern ədəbiyyatlarımızda çox aktuallıq kəsb etmədədir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə modern ərəb ədəbiyyatında (Suriya və Livan) ailə və qadın məsələlərinin qoyuluşu mövzunu Azərbaycan nəsri ilə əlaqəli və konstruktiv təhlil etməyə çalışılması, qarşılıqlı təhlil priyomlarından istifadə olunması mövzunun elmi baxımdan həlli və elmi yeniliyə açıq olmasının göstəricisidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Göründüyü kimi məqalə çox mühüm bir mövzuya həsr olunub. Hərbi toqquşmalarla iç-içə olan ölkələrimizdə, o cümlədən ədəbiyyatlarımızda ailə ənənələrinin qorunması, qadın və uşaqların mühafizəsi özü praktik əhəmiyyət kəsb etdiyindən mətnin də praktik əhəmiyyət kəsb etməsinə və həyata tətbiqinə yol açmış olur.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti, 2009, s.5.
2. Hasan ez-Zeyyat, “Əlfü Leyletin ve leyle”. MİADm., XII/3-4 (1932), 181 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
4. Radwa Ashour, Ferial Ghazoul, Hasna Reda-Mekdashı. Arab Women Writers: A Critical Reference Guide, 1873-1999, The Amerikan University İn Cairo Press, New-York, 540 s.
5. Dadaşzadə Ə.İ., Məhərrəmovə E.X., Hüseynova M.H. Nizami Gəncəvinin əsərlərində valideyn-övlad münasibətləri // Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, Sosial və Humanitar elmlər bölməsi, 103 s.

6. Məhsəti Gəncəvi. Rübailər. Bakı: Lider, 2004, 144 s.
7. Cübran Xəlil Cübran. Qırılmış qanadlar. / Tərcümə edənlər: G.B. Baxşəliyeva, Ə. Məmmədova. Bakı, 2010, 108 s.
8. Mixail Nuaymə. Mirdadın kitabı / Çevirən F. Seyidbəyli. Bakı: Nərmin yayın evi, 2016, 218 s.
9. Hafez Sabri. Modern arap kısa öyküsü. Ankara: Nüsha” dergisi, III (10, 2003, 390 s.
10. Николаева М. В. Гений места: семантика пространства в литературе Ливана XX в. / Институт востоковедения РАН–М.: ИВ РАН, 2014, 224с.
11. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ FARABİ AVRASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ 2. ULUSLARARASI “VATANA DÖNÜŞ EDEBİYATI SEMPOZYUMU, İSTANBUL TÜRKİYE, 13 ARALIK 2018, seh 37
12. İbtisam Şakuş “Ma ziltu ebhasu an ebiy” (ما زلت ابحت عن ابي), Riyad: Darurrivaye, 2011, 48 s.
13. Əlabbas “Qaraqovaq çölləri”, Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 216 s.
14. Tehran Əlişanoğlu. Qiyamçı”nın həqiqətləri. “Kaspi” qəz., 2012, = 10-11 iyun
15. Ülvi Babasoy. Əşyaların ruhunu itirmək. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2016, 26 noyabr
16. Semir Atiyye, “el-Hıvâru mea’l-edîbe İbtisâm Şâkûş”, Bernâmecu şehdi’l hurûf fi halkati’l-bernâmeci’s-sekâfiyyi’l-izâ’î alâ izâ’ati, Misk FM, İstanbul: es-Sâatu’s-sâmine leylan, 07.12.2018.

T.A. Мехтиева

**Вопросы семьи и женщины в арабской литературе (Сирийской и ливанской)
– в контексте взаимонализа с Азербайджанской литературой**

Резюме

Ни для кого не секрет, что среди представлений о нравственных ценностях и культурных институтах, исторически приобретенных нашим обществом, важное место занимают культы, связанные с семьей, а также старшим поколением, которое является их основой. Мы с сожалением должны отметить, что в последнее время происходят многочисленные нападки на эти моральные ценности из-за границы, и во многих случаях определенная часть нашей молодежи оправдывает эти нападки. В данной статье всегда актуален вопрос взаимного анализа семейных и женских проблем в творчестве азербайджанских и арабских (сирийских и ливанских) писателей. В мусульманских обществах место женщины в семье и важное значение семейного культа являются одними из основных тем художественных произведений. Так было исторически, так происходит сегодня и так будет в будущем.

T.A. Mehdiyeva

**Family and women’s issues in Arabic literature (Syrian and Lebanon)
– with Azerbaijan literature in the context of interaction analysis**

Summary

It is no secret that among the ideas about moral values and cultural institutions historically acquired by our society, cults associated with the family, as well as the older generation, which is their basis, occupy an important place. We regret to note that recently there have been numerous attacks on these moral values from abroad, and in many cases a certain part of our youth justifies these attacks. In this article, the issue of mutual analysis of family and women's problems in the works of Azerbaijani and Arab (Syrian and Lebanese) writers is always relevant. In Muslim societies, the place of women in the family and the importance of family worship are among the main themes of literary works. This is so now, it was so in ancient times, and it will be so in the future.

Redaksiyaya daxil olub: 26.09.2023